

*Н.Є. ГОЛОМША, кандидат економічних наук, доцент
кафедри*

*О.Я. ДЗЯДИКЕВИЧ, аспірант**

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Конкурентні переваги продукції зернової галузі на світовому ринку

Постановка проблеми. У сучасних умовах інтеграції України в світову та європейську економічну систему проблеми міжнародної конкуренції виходять на перший план. Процес формування конкурентоспроможності України повинен будуватися на спеціалізації вітчизняної економіки з виявленням і нарощуванням унікальних конкурентних переваг галузевого рівня.

З певних об'єктивних факторів Україна має достатньо потужну зернову галузь, що може стати високоефективною та конкурентоспроможною. Продукція зернової галузі займає значне місце в експортному потенціалі нашої держави й частка її постійно зростає. Саме тому конкурентоспроможність вітчизняних зернових значною мірою визначає конкурентоспроможність України на світовому ринку. Забезпечення стабільних доходів від експорту продукції зернової галузі потребує постійного моніторингу зернового ринку, ефективної діагностики конкурентоспроможності та оцінки конкурентних переваг української продукції на світовому ринку зерна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції загалом та зернових зокрема стало предметом дослідження багатьох вітчизняних учених, а саме: В.І. Артюшина [8], О.В. Боднар [1], Ю.О. Лупенка [3], М.І. Пугачова [6] й ін.

Однак в умовах динамічних змін нерозв'язаними залишаються конкретні науково-прикладні завдання щодо оцінювання конкурентних переваг вітчизняного зерна на світових ринках у контексті їх зіставлення з географічно найближчими конкурентами; встановлення джерел формування та характеру цих переваг, виявлення їх динаміки і тенденцій.

Мета статті – на основі проведених розрахунків визначити конкурентні переваги України в сегменті зовнішньої торгівлі зерном, порівняти їх із показниками географічно найближчих конкурентів, виявити тенденції та динаміку їх розвитку. Для дослідження обрано зернові культури, на яких спеціалізується в зерновому експорті Україна, а саме: пшениця, кукурудза і ячмінь, а також країни – основні географічні конкуренти України в даній галузі: ЄС і Росія. Одержані результати дадуть змогу обґрунтувати рекомендації щодо структури товарного експорту України, його трансформації, формування та реалізації конкурентних переваг українського зерна на світових ринках.

Виклад основних результатів дослідження. Традиційно конкурентоспроможну продукцію завжди ототожнювали з експортною, а показник конкурентоспроможності визначали за питомою вагою експортної продукції в загальному обсязі. Переважна більшість показників конкурентоспроможності ґрунтуються на інформації про обсяги зовнішньої торгівлі й призначені в основному для міжнародних порівнянь, хоча їх можна використовувати також для визначення

* Науковий керівник – В.П. Галушко, доктор економічних наук, професор.

© Н.Є. Голомша, О.Я. Дзядикевич, 2017

конкурентоспроможності окремих виробництв і розраховувати для певного товару чи товарної групи.

При оцінці рівня міжнародної конкурентоспроможності продукції часто звертаються до методичного інструментарію угорського дослідника Б. Баласса, що ґрунтується на концепції про те, що конкурентна перевага полягає в певній (досить великій) частці, яку товар займає на світовому ринку. Відповідно відсутність конкурентної переваги полягає в малій частці даного товару на експортних ринках. Найбільш застосовуваним показником є індекс порівняльних переваг *RCA* (Revealed Comparative Advantage) [9], який розраховують за формулою:

$$RCA_{ij} = (X_{ij} / \sum_{l, l \neq j} X_{il}) / (\sum_{k, k \neq i} X_{kj} / \sum_{k, k \neq i} \sum_{l, l \neq j} X_{kl}), \quad (1)$$

де X – експорт; i та k – види товарів; j та l – країни.

Індекс *RCA* визначають як відношення частки країни у світовому експорті певного товару до її частки у світовому експорті всіх інших товарів.

Значення індексу знаходиться в межах $[0; +\infty]$. Якщо воно перевищує одиницю, то країна має конкурентні переваги у виробництві даного товару, а якщо менше одиниці – країна не має конкурентних переваг. Таким чином, *RCA* дає змогу виявити ті галузі економіки, в яких країна має порівняльні переваги. Однак індекс *RCA* не є показником статичним: окремі конкурентні переваги з часом зменшуються й можуть бути втрачені, а інші, навпаки, – набуті.

Значення індексу *RCA* пропонується ділити на чотири групи: А, В, С, D. Група “А” ($0 < RCA \leq 1$) означає, що в зовнішньоекономічній торгівлі даними товарами країна не має порівняльних переваг. Інші три групи характеризують товари і товарні групи, які мають порівняльні переваги. Так, у групі “В” ($1 < RCA \leq 2$) товари мають слабовиражені порівняльні переваги, в групі “С” ($2 < RCA \leq 4$) – середньовиражені порівняльні переваги, а в групі “D” ($4 < RCA \leq \infty$) – значні порівняльні переваги [10].

Для вдосконалення точності *RCA* зарубіжними вченими [8, 11] був запропонований альтернативний набір із трьох показників: індекс відносної експортної конкуренто-

спроможності *RXA* (Relative Export Advantage Index), індекс відносної залежності від імпорту *RMP* (Relative Import Penetration Index) та індекс відносних торговельних переваг *RTA* (Relative Trade Advantage Index).

Індекс *RXA* визначають як відношення частки країни у світовому експорті певного товару до її частки у світовому експорті всіх інших товарів. Специфічною рисою цього показника є те, що світовий експорт товару завжди визначають як суму експорту всіх країн, крім тієї, що досліджується. Індекс відносної залежності від імпорту *RMP* є дуже подібним до індексу *RXA*, з тією лише різницею, що в даному випадку до уваги беруть імпорт.

При розрахунках індексу відносних торговельних переваг до уваги одночасно беруть показники експорту й імпорту певного товару. Додатне значення цього показника вказує на відносні конкурентні переваги даного товару в зовнішній торгівлі, а від’ємне – на відносні конкурентні невігоди.

Використання одночасно показників експорту та імпорту при оцінці конкурентоспроможності стає дедалі важливішим з огляду на зростання внутрішньогалузевої торгівлі. При одночасному розгляді експорту й імпорту індекс *RTA* є набагато досконалішим та інформативнішим вимірником конкурентоспроможності [2].

Вищевказані показники визначають конкурентні переваги країни в даній галузі, однак не розкривають їх детермінанти. Уможливорює це зробити „ромб” М. Портера. Головними детермінантами конкурентоспроможності, на думку дослідника, є:

факторні умови – кваліфікована робоча сила, фізична, адміністративна, інформаційно-комунікаційна інфраструктура, мережа наукових інститутів, природні ресурси й капітал;

умови з боку попиту на внутрішньому ринку;

наявність споріднених і підтримувальних галузей;

стала стратегія та змагальність компаній у певній конкурентній ситуації [4, 5].

Відповідно до вказаних детермінант основними факторами конкурентоспроможності українського зерна на світовому ринку є:

природні ресурси – родючість ґрунтів і сприятливі природно-кліматичні умови;

параметри внутрішнього попиту – високий експорт українського зерна зумовлений низьким рівнем його споживання на внутрішньому ринку, зокрема на кормові цілі.

Перший чинник створює умови в основному для формування кількісних параметрів зерна, в окремих випадках – його якості. Другий – передумови для низької експортної ціни вітчизняного зерна. Решта факторів несуттєво впливають на стан конкурентних переваг.

Дослідження проводили по трьох основних зернових культурах: пшениця, ячмінь, кукурудза. Досліджували фізичні та вартісні показники експорту зерна, при цьому враховували ціновий фактор, а також індекс порівняльних переваг RCA й індекс відносних торговельних переваг RTA. Досліджували Україну, а також країни – основні її географічні конкуренти в даній галузі: ЄС і Росія. Європейський Союз є важливим конкурентом України як один із найбільших виробників зерна, а також партнером – як один із найбільших споживачів українського зерна. Росія також важливий конкурент України,

оскільки експортує зерно на ті ж регіональні ринки, що й Україна (ЄС, країни Північної Африки).

Аналіз показників експорту пшениці Україною, Росією та Європейським Союзом показав, що протягом 2010–2015 років країни стабільно зміцнюють свої позиції на світовому ринку. Найбільшу частку ринку з досліджуваних країн має Європейський Союз (18,4 %), Росія – 12,4, а Україна – 7,9 %. Однак темпи зростання даного показника найвищі в Україні, за останні шість років частка якої на світовому ринку пшениці зросла більше ніж у два рази. Пов'язано це зі збільшенням виробництва й експорту продовольчого зерна, зокрема пшениці (табл. 1).

Індекс порівняльних переваг RCA за даний період для всіх досліджуваних країн мав додатне значення, причому більше 1, що доводить про наявність конкурентних переваг. Проте розкладаючи індекс RCA на групи, можемо спостерігати, що пшениця ЄС належить до групи „В” ($1 < RCA \leq 2$), тобто має слабовиражені порівняльні переваги, Росії – до групи “С” ($2 < RCA \leq 4$) (за винятком двох останніх років), тобто має середньовиражені порівняльні переваги, а пшениця України – до групи “D” ($4 < RCA \leq \infty$), що показує наявність значних порівняльних переваг.

1. Порівняльна характеристика основних показників експорту пшениці та індексів конкурентних переваг України, Росії й ЄС

Показник / країна	Рік					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Світ						
Вартість експорту, млн дол. США	32698	46864	48916	49383	47774	38778
Обсяг експорту, тис.т	145740	148348	164621	162798	172992	170915
Ціна експорту, дол. США / т	224,4	315,9	297,1	303,4	276,2	226,9
Україна						
Вартість експорту, млн дол. США	906	1070	2331	1892	2291	2238
Обсяг експорту, тис.т	4860	4097	8590	7762	10544	13452
Ціна експорту, дол. США / т	186,5	261,2	271,3	243,7	217,3	166,4
RCA	7,176	5,205	11,300	10,199	16,390	24,167
RTA	8,489	6,206	13,834	12,351	18,390	28,085
Частка ринку, %	3,3	2,8	5,2	4,8	6,1	7,9
Росія						
Вартість експорту, млн дол. США	2069	3671	4524	3483	5423	3949
Обсяг експорту, тис.т	11848	15186	16089	13796	22139	21234
Ціна експорту, дол. США / т	174,6	241,7	281,2	252,4	245,0	186,0
RCA	2,937	3,280	3,926	2,921	5,265	6,012
RTA	2,571	2,958	3,495	2,484	4,773	5,328
Частка ринку, %	8,1	10,2	9,8	8,5	12,8	12,4

ЄС - 28						
Вартість експорту, млн дол. США	5048	5953	5163	7604	8372	7025
Обсяг експорту, тис.т	22285	17629	16187	25108	30919	31487
Ціна експорту, дол. США / т	226,5	337,7	319,0	302,9	270,8	223,1
RCA	1,936	1,673	1,664	1,920	1,983	1,991
RTA	1,550	1,247	1,165	1,457	1,522	1,578
Частка ринку, %	15,3	11,9	9,8	15,4	17,9	18,4

Джерело: Розраховано автором на основі даних про вартість та обсяги експорту пшениці.

Джерело: <http://unctadstat.unctad.org/> ; <https://comtrade.un.org/data/>.

Індекс RTA також має додатне значення для всіх досліджуваних країн, що вказує на відносні торговельні переваги цих країн у зовнішній торгівлі пшеницею, однак даний показник в Україні є також найвищим. Таким чином, конкурентоспроможність української пшениці набагато вища, ніж Росії та ЄС. Проведений аналіз показав, що конкурентоспроможність вітчизняної пшениці на світовому ринку має переважно ціновий ха-

рактир, оскільки українські експортні ціни значно нижчі від світових. Так, середня ціна експорту пшениці з України в 2015 році становила 166,4 дол. США за тону, що на 27 % нижче середньосвітової та європейської. Така ситуація, на нашу думку, зумовлена тим, що часто українські зернові експортують як такі, що мають низький клас за якістю (хоча це не завжди відповідає дійсності).

2. Порівняльна характеристика основних показників експорту ячменю та індексів конкурентних переваг України, Росії та ЄС

Показник / країна	Рік					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Світ						
Вартість експорту, млн дол. США	4927	7141	7903	8653	7840	7857
Обсяг експорту, тис.т	26483	25356	28460	31102	33487	38423
Ціна експорту, дол. США / т	186,0	281,6	277,7	278,2	234,1	204,5
Україна						
Вартість експорту, млн дол. США	740	538	694	576	842	769
Обсяг експорту, тис.т	4785	2145	2582	2340	4166	4629
Ціна експорту, дол. США / т	154,7	250,7	268,7	246,1	202,1	166,0
RCA	37,750	16,553	20,271	17,006	36,411	41,302
RTA	51,407	20,378	25,806	21,281	42,723	47,673
Частка ринку, %	18,1	8,5	9,1	7,5	12,4	12,1
Росія						
Вартість експорту, млн дол. США	196	491	897	554	785	944
Обсяг експорту, тис.т	1534	2067	3429	2325	4010	5295
Ціна експорту, дол. США / т	127,6	237,4	261,7	138,1	195,8	178,3
RCA	1,500	2,043	3,840	2,274	4,462	7,255
RTA	1,193	1,383	3,160	1,836	3,908	6,486
Частка ринку, %	5,8	8,2	12,0	7,5	12,0	13,8
ЄС - 28						
Вартість експорту, млн дол. США	863	1167	1074	2001	1212	2183
Обсяг експорту, тис.т	3799	3942	3649	7243	5393	10676
Ціна експорту, дол. США / т	227,0	296,1	294,5	276,3	224,7	204,4
RCA	2,886	2,959	2,598	3,007	2,363	2,911
RTA	3,311	3,123	2,360	3,251	2,027	2,959
Частка ринку, %	14,3	15,5	12,8	23,3	16,1	27,8

Джерело: Розраховано автором на основі даних про вартість та обсяги експорту ячменю.

Джерело: <http://unctadstat.unctad.org/> ; <https://comtrade.un.org/data/>.

Аналіз показників експорту ячменю показав, що ЄС і Росія впевнено нарощують ек-

порт даної культури, збільшуючи частку ринку. Так, обсяг експорту ячменю ЄС за

останні шість років зріс в 2,8 раза, а Росії – в 3,5 раза. Україна в 2011 році наполовину скоротила експорт ячменю, втративши значну частку ринку даної культури. Відбулося це за рахунок перерозподілу структури зернового експорту України на користь кукурудзи. Однак останніми роками наша країна впевнено збільшує обсяги експорту ячменю, зростає частка ринку, яка у 2015 році становила 12,1 % (табл. 2).

Аналіз порівняльних та торговельних переваг ячменю показав їх наявність по всіх досліджуваних країнах. Водночас показники України значно переважають показники Росії та ЄС. Зумовлено це високою часткою зерна в структурі українського експорту. Якщо для країн ЄС пріоритетним є виробництво та торгівля високотехнологічними товарами, для Росії – енергоносіями, то для України – експорт зерна є одним із основних у структурі зовнішньої торгівлі.

Ціни експорту ячменю з України є найнижчими в аналізованому переліку країн (на

19 % нижчі за експортну ціну ЄС), що вкотре підтверджує ціновий характер конкурентоспроможності вітчизняного зерна і вказує на те, що експортна пропозиція ячменю в Україні формується за рахунок низького рівня внутрішнього попиту на фуражне зерно.

Найміцніші позиції серед досліджуваних країн Україна займає в експорті кукурудзи, впевнено нарощуючи обсяги виробництва й експорту цієї зернової культури (табл. 3). Так, за досліджувані роки обсяг експорту кукурудзи з України зріс в 4,7 раза і становить у 2015 році 19,0 млн т, з часткою світового ринку даної культури 13%. Росія та ЄС мають нижчі показники обсягів експорту кукурудзи, однак реалізують її за вищою ціною, ніж Україна. Так, середня ціна експорту кукурудзи з України в 2015 році становила 157,6 дол. США за тонну, тоді як кукурудзу з ЄС експортували за ціною 283,9 дол. США за тонну.

3. Порівняльна характеристика основних показників експорту кукурудзи та індексів конкурентних переваг України, Росії та ЄС

Показник / країна	Рік					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Світ						
Вартість експорту, млн дол. США	22870	33787	35547	34947	32827	28331
Обсяг експорту, тис. т	108732	109944	120450	124222	127446	146202
Ціна експорту, дол. США / т	210,3	307,4	295,1	281,3	257,6	193,8
Україна						
Вартість експорту, млн дол. США	786	1983	3893	3833	3351	3002
Обсяг експорту, тис. т	4052	7806	15631	16729	17557	19049
Ціна експорту, дол. США / т	193,9	254,0	249,1	229,1	190,9	157,6
RCA	7,508	12,379	23,757	26,263	30,813	41,797
RTA	9,304	15,732	33,138	37,061	39,192	53,141
Частка ринку, %	3,7	7,1	13,0	13,5	13,8	13,0
Росія						
Вартість експорту, млн дол. США	43	159	573	590	701	601
Обсяг експорту, тис. т	230	722	2197	2599	3488	3698
Ціна експорту, дол. США / т	188,2	220,7	261,0	227,0	200,8	162,4
RCA	-0,037	0,064	0,556	0,524	0,671	0,947
RTA	-0,092	-0,014	0,415	0,356	0,415	0,611
Частка ринку, %	0,2	0,7	1,8	2,1	2,7	2,2
ЄС - 28						
Вартість експорту, млн дол. США	536	959	891	1312	956	985
Обсяг експорту, тис. т	1702	2236	1998	3297	2044	3471
Ціна експорту, дол. США / т	314,9	428,9	446,0	389,1	467,5	283,9
RCA	1,010	1,035	1,080	1,094	1,011	1,085
RTA	0,664	0,674	0,710	0,736	0,678	0,719
Частка ринку, %	1,6	2,0	1,7	2,7	1,6	2,4

Джерело: Розраховано автором на основі даних про вартість та обсяги експорту кукурудзи.

Джерело: <http://unctadstat.unctad.org/>; <https://comtrade.un.org/data/>.

Українська кукурудза має значні порівняльні й торговельні переваги (індекс RCA перевищує 4), тоді як кукурудза з ЄС має слабо виражені порівняльні переваги (індекс RCA трохи вищий 1), а в кукурудзи з Росії відсутні конкурентні переваги (індекс RCA менший 1).

Висновки. Оцінюючи динаміку конкурентних переваг та інших параметрів експорту основних зернових культур встановлено, що Україна стабільно зміцнює свої позиції на світовому ринку зерна. Крім того, за довготерміновими прогнозами експертів виробництво пшениці в Україні до 2023 року зросте на 26,2 %, а грубих зернових – на 24,1 %, що зумовить закріплення позицій України на світовому ринку зерна [7].

Українське зерно має високу конкурентоспроможність, значні порівняльні й торговельні переваги. Головною конкурентною перевагою українських експортерів на світовому ринку є ціна. Вона значно нижча, ніж у конкурентів, оскільки формується за рахунок низького рівня внутрішнього попиту на фуражне зерно.

У ході дослідження встановлено, що експорт зерна є одним із основних у структурі зовнішньої торгівлі України, причому останніми роками посилюється сировинний характер українського зернового експорту. Переважає в структурі зернового експорту України фуражне зерно. Тому Україні необхідно збільшувати виробництво та експортну пропозицію високоякісного зерна і продуктів його переробки.

Список використаних джерел

1. Боднар О.В. Ціноутворення на продукцію рослинництва : моногр. / О.В. Боднар. – К. : ННЦ ІАЕ, 2017. – 360 с.
2. Голомша Н.Є. Конкурентоспроможність українських зернових на світовому аграрному ринку / Н.Є. Голомша // Економіка АПК. – 2009. – №12. – С. 97–102.
3. Лупенко Ю.О. Перспективи та можливі ризики розвитку сільського господарства України у 2017 році: науково-аналітичний прогноз / [Лупенко Ю.О., Пугачов М.І., Месель-Веселяк В.Я. та ін.] ; за ред. Ю.О. Лупенка, М.І. Пугачова. – К. : ННЦ ІАЕ, 2017. – 32 с.
4. Портер М. Конкурентное преимущество: как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / М. Портер: пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 716 с.
5. Портер М. Конкуренция / М. Портер: пер. с англ. – М.: Издат. дом „Вильямс”, 2001. – 496 с.
6. Пугачев Н.И. Экспортная математика [Текст] / Н.И. Пугачев // Агро Перспектива. – 2017. – № 5. – С. 22–25.
7. Попрозман Н.В. Методологічні засади формування стратегії розвитку агропромислового виробництва на основі системного аналізу / Н.В. Попрозман // Економіка АПК. – 2015. – № 4. – С. 35–41.
8. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства [Текст] : моногр. / Ю.О. Лупенко, М.І. Пугачов та ін. ; за ред. Ю.О. Лупенка, М.І. Пугачова. – К. : ННЦ ІАЕ, 2015. – 392 с.
9. Artushin V.I. Impacts of the Global Financial and Economic Crisis Upon the Agro-Food Sector of Ukraine's Economy / V.I. Artushin, M.I. Kobets et al. // Economics and Rural Development. – 2011. – № 1. – P. 7–17.
10. Balassa B. Trade Liberalisation and Revealed Comparative Advantage / Balassa Bela // The Manchester School of Economic and Social Studies. – 1965. – № 33. – P. 99–123.
11. Hinloopen J. On the Empirical Distribution of the Balassa Index / J. Hinloopen, J. Marrewijk J. // W.P. Erasmus University. – Rotterdam, 2000. – P. 79.
12. Ferto I., Hubbard L. Regional Comparative Advantage and Competitiveness in Hungarian Agri-Food Sectors // 77th Seminar / NJF Seminar No.325, August 17–18, Helsinki, 2001.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2017 р.

Фахове рецензування: 25.10.2017 р.

* * *